

5. Коваль Ігор, Духович Наталія. Загублені сліди першої галицької еміграції [Електронний ресурс] // Режим доступу: [http://www.galychyna.if.ua/index.php?id=single&tx_ttnews\[tt_news\]=21451&tx_ttnews\[backPid\]=24&cHash=e0b12e53fb](http://www.galychyna.if.ua/index.php?id=single&tx_ttnews[tt_news]=21451&tx_ttnews[backPid]=24&cHash=e0b12e53fb)
6. Корзухина Г. Ф., Пескова А. А. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI–XIII вв. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2003. – 432 с.
7. Олійник Василь, Олійник Віталій. Знахідки давньоруських енколпіонів на півдні Тернопільщини // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 12. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2008. – С. 390-392.
8. Пивоваров С. Хрести-релікварії з давньоруських пам'яток межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра // Галичина. – 2012. – Ч. 20-21. – С. 26-36.
9. Ратич О. Давньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – Київ, 1957. – 96 с. Рожко В. Є. Хрести історичної Волині IX–XX ст. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2012. – с.
10. Русанова И. П., Тимошук Б. А. Языческие святилища древних славян. 2-е изд., испр. – М.: Ладога-100, 2007. – 304 с.
11. Рыбаков Б. А. Русское прикладное искусство X–XIII веков. – Ленинград, 1971. – 128 с.
12. Ягодинаська Марина. Нові культові речі з давньоруських пам'яток Західного Поділля // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 11 – Львів, Інститут українознавства імені І.Крип'якевича при НАН України, 2007. – С. 346-357.
13. Ягодинаська М. О. Хрести та іконки княжої доби із Західного Поділля // *Studia archaeologica*. – Львів. – 1993. – № 1. – С. 67-71.

УДК 902(477.81/.82)

Б.А. Прищепя

ІСТОРИЧНА ТОПОГРАФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МІСТА ДУБНО ЗА АРХЕОЛОГІЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

За археологічними джерелами проаналізовано розвиток міста Дубно починаючи з X ст. Намічені основні етапи формування топографічної структури поселення епохи Київської Русі. Показано вплив планування поселення XI–XIII ст. на розвиток міста за доби князів Острозьких у XV – початку XVII ст.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, місто, археологічні джерела, планувальна структура.

Б.А. Прищепя. Историческая топография средневекового города Дубно за археологическими источниками. По археологическим источникам проанализировано развитие Дубно начиная с X в. Намечены основные этапы формирования топографической структуры поселения эпохи Киевской Руси. Показано влияние планировки поселения XI–XIII вв. на развитие города во времена князей Острожских в XV – начале XVII вв.

Ключевые слова: Волинь, средневековье, город, археологические источники, планировочная структура.

Pryshchepa B.A. Historical Topography of Medieval Town of Dubno Based on Archeological Sources. Based on the archaeological sources, the development of Dubno since the 10th century has been analyzed. The main stages in the formation of the topographical structure of the settlement in the period of Kiev Rus have been determined. The impact of the settlement's planning on the town in the times of Ostrozhky princes (15th–17th cc.) has been showed.

Key words: Volyn, medieval times, town, archeological sources, planning structure.

Рання історія волинських міст залишається слабо вивченою через фрагментарність та лаконічність писемних джерел, в першу чергу літописів. На сучасному етапі історичних досліджень розширити і поглибити наші знання дозволяє залучення археологічних джерел. З 2004 р. Рівненською філією державного підприємства науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАНУ проводяться археологічні експертизи та розкопки в м. Дубно. Отримані нові археологічні джерела в поєднанні з результатами робіт попередніх дослідників дозволяють розглянути історичну топографію цього середньовічного міста, проаналізувати процес його зародження та розвитку в епоху Київської Русі та за литовсько-польської доби.

Першу згадку про Дубно знаходимо у Повісті минулих літ під 1100 р. [1, 155]. У 1149 р. біля Дубна стояли з військами Андрій Боголюбський та його брат Ростислав, вони були учасниками походу на Волинь Юрія Довгорукого [1, 227]. Місто згадується також у числі володінь Мстислава Даниловича, сина Данила Галицького, у зв'язку з подіями, які дослідники датують 1288 р. [1, 439].

Середньовічне Дубно сформувалося на півострові, який з півдня і сходу був обмежений заплавою р. Ікви, а із північного-заходу – широкою заболоченою низиною. В XVI–XVII ст. місто захищали із заходу рів і земляний вал із Луцькою брамою (рис. 1, Б), а північну межу міської території, на думку дослідників, визначає монастир кармелітів [7, 123–124]. У південно-східному куті півострова князями Острозьким було збудовано замок. Він складався з двох частин – «старого замку» на східному кінці мису (рис. 1, 1) і розташованого поряд «нового замку» (рис. 1, А) з потужними кам'яними стінами і двома бастіонами (північним і південним) [8, с. 130; 9, с. 98–99].

Перші археологічні розвідки на території Дубна були проведені у 20–30-х рр. XX ст. на ділянці мису, що підвищується над заплавою ріки на 5–6 м, на лівому березі р. Ікви, тобто на території старого замку (рис. 1, 1). Тут було зібрано уламки глиняного посуду XII–XIII ст. [11, 237]. Цю ділянку давнього поселення у 1946–1947 рр. обстежили М.І. Островський та М.Ю. Смішко і визначили його як залишки давньоруського городища [10, 352]. Нині це мисове укріплення частково зруйноване земляними роботами, а територія забудована житловими та господарськими будівлями, але вивчення планів міста кінця XVIII – початку XX ст. дозволяє визначити його первісні розміри – близько 120×100 м. У 2007 р. тут було прокопано археологічний шурф на південному краю збереженої частини мису, що має розміри 50×40 м, виявлено матеріали слов'яно-руського часу X–XIII ст., литовсько-польської доби XIV–XVI ст. і наступних періодів.

У 1995 р. І.К. Свешніков провів перші розкопки в історичній частині Дубна на території нового замку. На ділянці розкопу материк досягнуто на глибині близько 4 м. Відкрито потужні нашарування литовсько-польської доби та два слов'яно-руські житла, датовані другою половиною X – початком XI ст. (№ 7) і XII ст. (№ 6) [12].

Важливі нові археологічні джерела для вивчення ранніх етапів розвитку Дубна були отримані в ході досліджень на двох сусідніх ділянках на Майдані Незалежності, № 3 (розкопки 2005–2006 рр.) та на вул. Замковій, № 10 (розкопки 2009 р.). Вони знаходяться на відстані 70–100 м на захід від південного бастіону замку князів Острозьких, на південному краю високого корінного берега р. Ікви (рис. 1, 3, 4).

На Майдані Незалежності, № 3 рятівні археологічні розкопки були проведені на площі 190 кв. м. Виявлено культурні нашарування X–XII ст. і XV–XVIII ст. потужністю 2–2,8 м. До слов'яно-руського часу належать господарська будівля № 10, житло-напівземлянка № 5 та дві господарські ями. Більш рання господарська будівля № 10 функціонувала в X ст., вона мала прямокутний котлован розмірами 2,3×3,25 м, заглибшки близько 1,0 м та велику нішоподібну піч. Житло № 5 датоване XI ст., воно мало чотирикутний котлован розмірами 3,5×3,3 м, невелику ніше подібну піч і каркасно-стовпову конструкцію стін, про що свідчать виявлені в кутах та вздовж стін стовпові ями. Досліджено також дві господарські ями X ст. і XII ст. Від об'єктів литовсько-польської доби простежені прямокутні котловани трьох підвалів та рештки наземних дерев'яних конструкцій будівель [4].

На ділянці по вул. Замковій, № 10 розкоп мав площу 270 кв. м. Виявлено культурні нашарування потужністю 1,5–2,2 м та 18 різночасових об'єктів, у тому числі 9 слов'яно-руських, які відносяться до різних етапів розвитку поселення, від X ст. до XIII ст. Найбільш ранні об'єкти на цій ділянці датовані X ст. – це житло № 2 та господарська будівля № 17. Житло № 2 – прямокутна в плані напівземлянка (3,6×3,75 м) зі стінами каркасно-стовпової конструкції, заглиблена від рівня виявлення на 0,3–0,4 м. Рештки печі-кам'янки знаходились у північному куті. До того ж типу напівземлянок належали житло № 5 розмірами 4,2×4,25 м і житло № 3, що мало котлован розмірами 4×4 м і добре збережену глинобитну піч, вони датовані відповідно XI ст. і кінцем XI – першою половиною XII ст.

До іншого конструктивного типу слід віднести пізнішу будівлю № 1а. Це було наземне житло з великим підвалом (підкліттю). Відкрито прямокутний котлован розмірами 4,2×4,6 м, заглиблений у ґрунт на 0,8 м від рівня виявлення. Вхід до котловану у вигляді похилого коридору простежено з північного боку. В котловані виявлено потужний завал зруйнованої глинобитної печі, що впала із наземного приміщення будівлі. Речові знахідки дозволяють датувати житло № 1а XII – першою половиною XIII ст. Котлован будівлі № 1а був частково зруйнований подібним за плануванням котлованом пізнішого наземного житла на підкліті, воно датоване XVI ст.

Слов'яно-руський культурний шар і об'єкти X–XI ст. були досліджені під час археологічних робіт на розі вул. Данила Галицького та Кирила і Мефодія (рис. 1, 5) [6], на вул. Свободи (рис. 1, 7,

8), на вул. Шевченка, № 14 (рис. 1, 14), а матеріали X–XIII ст. трапилися на вул. Замковій, № 17 (рис. 1, 2), на вул. Кирила і Мефодія, № 18-а (рис. 1, 6) [5].

На ділянці що на розі вул. Данила Галицького та Кирила і Мефодія виявлено культурні нашарування, товщина яких зростала на південний захід, в бік долини р. Ікви і становила від 4 м до 8,5 м. Вірогідно, вони сформувалися в межах давнього яру. На схилі цього яру, на глибині близько 6,0 м від рівня сучасної денної поверхні, досліджено господарську будівлю № 5а з чотирикутним котлованом (2,5×2,5 м) завглибшки до 0,5 м. Біля північної стіни котловану будівлі було влаштовано велику нішоподібну піч, черинь якої мав потужне замощення із уламків горщиків XI ст. Поряд з будівлею в культурному шарі зібрано керамічні вироби X–XI ст., вони й датують ранній період існування тут поселення [6].

У 90-х роках XX ст. В.В. Ткач виявив у старій частині Дубна середньовічні поселення поблизу провулка Купального (рис. 1, 13), на підвищенні, де знаходиться Спасо-Преображенська церква (рис. 1, 12) і на правому березі р. Ікви на старому передмісті Сурмичі навколо Георгіївської церкви (рис. 1, Е), а також на окремому підвищенні в заплаві правого берега р. Ікви, при впадінні р. Липки (рис. 1, 16) [2].

Освоєння території Дубна слов'янами відбулося не пізніше кінця V–VI ст., про це свідчать знахідки об'єктів празької культури на південній окраїні міста, на поселенні Волиця [3]. Ранньослов'янський ліпний і ранній гончарний посуд VIII – початку X ст. зібрано на правому березі р. Ікви на Сурмичах (рис. 1, 16, 17) і в південно-західній частині старого міста на вул. Лесі Українки (рис. 1, 9). У X – на початку XI ст. заселена площа на обох берегах р. Ікви різко збільшується, формується культурний шар, що свідчить про швидке зростання чисельності населення та щільності заселення території замку князів Острозьких та ділянок на захід і північ від замку. Площа суцільної заселеної території на лівому березі р. Ікви від мисового городища на сході до вул. Кирила і Мефодія на заході становила в X–XI ст. близько 6 га.

У XII–XIII ст. Дубно продовжує розвиватись: ускладнюється його структура, з'являються вироби, які характерні для матеріальної культури міських жителів (скляні браслети, окремі типи глиняного посуду). Ядром давньоруського міста було мисове городище на схід від нового кам'яного замку князів Острозьких – давній дитинець (рис. 1, 1). У XVII ст. це укріплення згадується під назвою «старий замок». На нашу думку, особливості розміщення та планової схеми нового замку литовсько-польської доби були пов'язані з плануванням двох укріплених частин поселення давньоруського часу – дитинця та окольного міста. Новий замок збудовано на місці окольного міста, а східна стіна замку проходила вздовж оборонного рову дитинця, тому вона дугоподібна у плані. За археологічними джерелами міська територія, включаючи посадські райони на лівому та правому берегах р. Ікви, становила у XII–XIII ст. близько 20 га.

Здобуті в ході досліджень Дубна археологічні джерела доповнюють скупі повідомлення літописів і дозволяють простежити ранні етапи формування цього волинського міста. На його південній окраїні відкрито ранньослов'янські об'єкти празько-корчацької культури V–VII ст., а в межах старого міста і на передмісті Сурмичі знайдено сліди поселень ранньослов'янської райковецької культури VIII–X ст. Підйом Дубна простежується з X ст., коли різко зростає його заселена площа і щільність забудови, частина поселення перетворюється на фортецю. Вірогідно, в цей час тут формується один з племінних центрів волинян.

В XI ст. поселення в Дубно продовжує розвиватись. Після входження Волині до складу Київської Русі воно стає важливим центром утвердження влади київських князів у регіоні. І в наступні століття літописний Дубен зберігає статус адміністративного центру значної за площею волості в середній течії р. Ікви, а тому продовжує розвиватись як середньовічне місто у XII–XIII ст.

Спостереження за характером культурних нашарувань дозволяють зробити висновок, що в часи князів Острозьких спочатку були освоєні ті ділянки, на яких сформувалося поселення епохи Київської Русі. Знахідки XIV–XV ст. виявлено на території старого замку (дитинці) та нового замку, а також поряд, на вул. Замковій. У другій половині XVI – першій половині XVII ст. забудовується територія від сучасної вул. Кирила і Мефодія до західних міських укріплень з Луцькою брамою. На півночі виразні культурні нашарування цього часу обмежуються вул. Пекарською. Ця вулиця разом із північним відрізком вул. Замкової утворюють в плані дугу, яка, вірогідно, визначає трасу північної частини міських укріплень доби князів Острозьких. На північ від вул. Пекарської та Замкової культурні нашарування XVI – першої половини XVII ст. виражені дуже слабо або ж взагалі відсутні. На підставі археологічних джерел можемо зробити висновок, що міська площа Дубна (без передмість) в цей час становила близько 30 га.

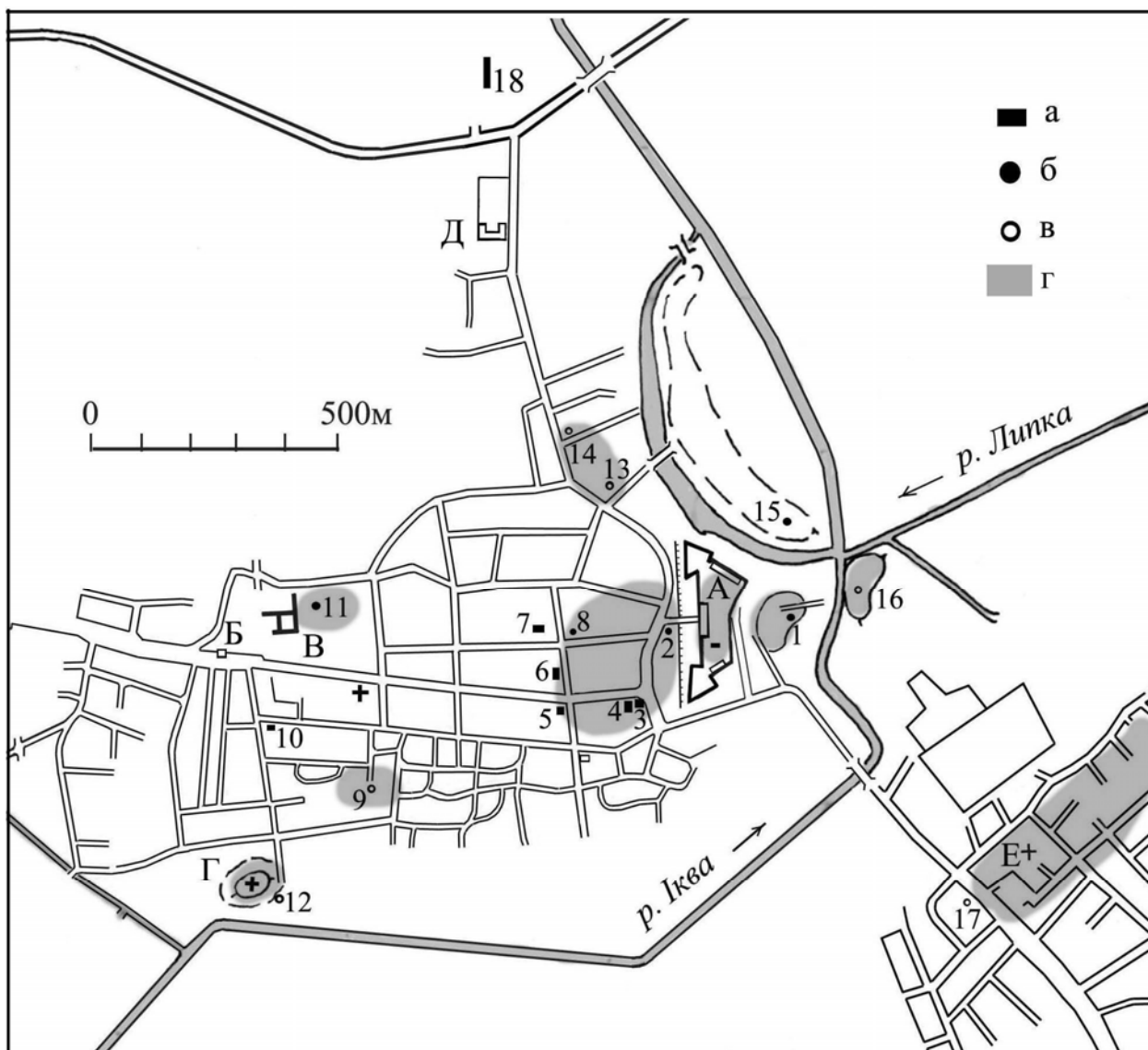

Рис. 1. План центральної частини м. Дубно.

Буквами позначені: А - новий замок; Б - Луцька башта; В - монастир бернардинів; Г - Спасо-Преображенська церква; Д - монастир кармелітів; Е - Георгіївська церква.

Ділянки, на яких проводились археологічні дослідження:

- 1 - городище, вул. Замкова, № 53; 2 - вул. Замкова, № 17;
- 3 - вул. Замкова, № 10; 4 - Майдан Незалежності, № 3;
- 5 - на розі вул. Данила Галицького та Кирила і Мефодія;
- 6 - вул. Кирила і Мефодія, № 18-а; 7 - вул. Кирила і Мефодія, № 10;
- 8 - вул. Свободи, № 26; 9 - вул. Л. Українки; 10 - вул. Стара, № 67;
- 11 - вул. Т. Бульби; 12 - вул. Спасівська; 13 - провулок Купальний;
- 14 - вул. Шевченка, № 14; 15 - ур. «Острівок»; 16 - Сурмичі, пункт 3;
- 17 - вул. Сурмичі, магазин «Надія».

Умовні позначення: а - археологічний розкоп; б - шурф експертизи;
в - збори підйомного матеріалу та спостереження за земляними роботами; г - ділянки з культурним шаром X-XIII ст.

Джерела та література

1. Літопис Руський / Переклад з давньорус. Л.Є. Махновця; Відп. ред. О.В. Мишанич – К.: Дніпро, 1989.
2. Прищепка Б.А., Ткач В.В. Археологічне обстеження околиць Дубна // Археологічні відкриття в Україні 1997–1998 рр. – К., 1998. – С. 134–135.
3. Прищепка Б.А., Ткач В.В. Нові ранньослов'янські знахідки з Дубно // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 4. – Луцьк, 2009. – С. 416–418.
4. Прищепка Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С. Охоронні розкопки в центральній частині м. Дубна Рівненської області // Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр. – Київ-Запоріжжя: Дике Поле, 2006. – С. 315–318.
5. Прищепка Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С. Нові археологічні джерела для вивчення історичної топографії міста Дубна // Археологічні дослідження в Україні 2005–2007 рр.: Збірка наукових праць / за ред. Н.О. Гаврилук. – Вип. 9. – Київ-Запоріжжя: ІА НАН України, «Дике Поле», 2007. – С. 314–317.
6. Прищепка Б.А., Ткач В.В., Чекурков В.С. Продовження досліджень середньовічного м. Дубна // Археологічні дослідження в Україні. 2006–2007. – К.: ВД «Академперіодика», 2009. – С. 282–284.
7. Рычков П.А. Дорогами Южной Ровенщины. – М.: «Искусство», 1989.
8. Рычков П. Розпланування міста Дубно за картографічними джерелами // Архітектурна спадщина Волині. Збірник наукових праць. – Випуск 3. – Рівне, 2012. – С. 122–142.
9. Сварник І. Україна очима іноземця. Ульріх фон Вердум. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... через королівство польське... // Жовтень. – 1983. – № 9 (467). – С. 84–100.
10. Смішко М.Ю. Дослідження пам'яток культури полів поховань в західних областях УРСР у 1947 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. – К., 1952. – Т. 3. – С. 337–378.
11. Rauhut L. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały wczesnośredniowieczne. – 1960. – Т. V. – С. 231–260.
12. Swiesznikow I., Hupalo W. Wstępne wyniki badań archeologicznych na zamku w Dubnie // Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. – Rzeszów, 1996. – Т. XVII. – С. 297–303.

УДК 94(477.82/.86)»10/12»:666.1

Ю.М. Курдина

СКЛЯНЕ ВИРОБНИЦТВО НА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В ХІ – ХІІІ СТ.

Стаття присвячена розвитку скляного виробництва на Галицько-Волинських землях в ХІ – ХІІІ ст. Основна увага приділяється матеріалам, що засвідчують існування склоробних майстерень на даній території. Також розглядаються скляні знахідки, виявлені на території Звенигорода, оскільки вони становлять найбільш чисельний масив скла, що походить з Галицько-Волинських земель. Автор також наводить приклади поодиноких знахідок скла, що у сукупності дозволяє судити про масштаби розвитку склярства на досліджуваній території загалом та популярність скляних виробів у зазначений період зокрема. Ключові слова: скляне виробництво, Галицько-Волинські землі, браслети, намисто, персні.

Статья посвящена развитию стекольного производства на Галицко-Волинских землях в ХІ – ХІІІ вв. Основное внимание уделяется материалам, подтверждающие существование стекольных мастерских на данной территории. Также рассматриваются стеклянные находки, обнаруженные на территории Звенигорода, поскольку они составляют наиболее многочисленный массив стекла, которое происходит с Галицко-Волинских земель. Автор также приводит примеры единичных находок стекла, которые в совокупности позволяют судить о масштабах развития стекольного производства на исследуемой территории в целом и популярность стекла в указанный период в частности. Ключевые слова: стекольное производство, Галицко-Волинские земли, браслеты, бусы, кольца.

This article deals with the development of glass production in the Galych and Volyn lands of XI – XIIIth centuries. The focus is on the materials that confirm the existence of glass shops in this area. The glass findings, discovered in Zvenigorod, are also examined, as they represent the most numerous set of glassware that came from the Galych and Volyn lands. Furthermore, the author gives examples of rare findings of glass, which in total give an indication of the glassware extent on the investigated area in general and the popularity of glass products during this period in particular. Keywords: glass production, the Galych and Volyn lands, bracelets, necklaces, rings.